

דף שבועי

בס"ד

פרשת ראה, תשפ"ב, מספר 1484

האם התייחס רשב"ם בפירושו לתורה לפירושו של ר' אברהם אבן עזרא?

יהונתן יעקבס

בשאלה, האם ניתן למצוא בכתבי ראב"ע התייחסות לפירושו של רשב"ם. ברם, למרבית ההפתעה, שנים רבות לא נבדקה בצורה משמעותית הזיקה ההפוכה: האם ניתן למצוא בכתבי רשב"ם התייחסות לפירושו של ראב"ע למקרא.

ידוע שראב"ע הגיע בנדודיו לצפון צרפת, מקום מגורי רשב"ם. ידוע גם שהוא התכתב עם ר' תם, אחיו הצעיר של רשב"ם וראש יהודי צרפת בעת ההיא. ברור שהגעתו של ראב"ע לצפון צרפת עשתה רושם גדול על הקהילה היהודית. יש להדגיש שבעוד שראב"ע זלזל בצרפתים, ובעיקר בתורת הלשון שלהם, הרי שחכמי ישראל בצרפת העריכו מאד את פירושו של ראב"ע. לכן קשה להאמין שרושם זה לא כלל בין השאר גם התעניינות של חכמי ישראל בצפון צרפת בפירושו של ראב"ע למקרא.

השוואת פירושיהם של שני הפרשנים מעלה עשרות מקרים שבהם פירוש הפשט של השניים זהה.² ברם, זהות זו אינה מצביעה בהכרח על הכרה הדדית וזיקה בין הפרשנים, מכיוון שיתכן ששיטתם הפרשנית הדומה הובילה אותם לתוצאות פרשניות דומות. יש לבדוק את העניין במקרים שבהם לא רק זהות הפירושים מצביעה על זיקה אפשרית. לשם כך בדקתי את כל המקומות שבהם רשב"ם מזכיר פירוש שקדם לו, אך ללא אזכור שמו המפורש של המפרש. בחלק מהמקרים האלה עולה אפשרות שרשב"ם אכן מתייחס לפירושו של ראב"ע. להלן יוצגו כמה דוגמאות לכך:

1. בפירוש לבראשית ל:יא כתב רשב"ם:

בא גד – בא אלינו מזל טוב, כמו "הערֶכִים לַגֹּד" שְׁלַחַן" (יש' סה:יא) ... והמפרש לשון 'גדוד' טועה הוא, שאעפ"י שהשמות מעין האמירה, כמו ראובן: "כִּי רָאָה ה' בְּעֵינָי" (בר' כט:לב), ושמעון: "כִּי שָׁמַע ה'" (בר' כט:לג), אמירת האשה אין לנו לכותבה אלא כעין עיקר

על הפסוק המופיע בפרשתנו: "לא יקשה בעיניך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שכר שכיר עבדך יש שנים" (דב' טו:יח) כתב רשב"ם:

ויש מפרשים משנה שכיר – שש שנים הם, לפי שסתם שכיר שלש שנים, כדכתיב "בשלת שנים כשני שכיר" (יש' טז:יד). גם זה הבל. כי במקום אחר כתוב: "בעוד שנה כשני שכיר" (יש' כא:טז).

רשב"ם לא הרבה לצטט מקורות אנונימיים בפירושו, ובכל מקום שבו הוא מפנה למקור קודם נשאלת השאלה מהו המקור. על פסוק זה כתב ראב"ע: לא יקשה בעיניך – מצאנו כתוב: "שלת שנים כשני שכיר" (יש' טז:יד), וזאת ראיה כי אין רשות לאדם שישכיר עצמו יותר משלש שנים, גם לשוכר אותו הנותן שכרו. וזה טעם משנה, כמו כפול.

הזהות בין פירוש ראב"ע ובין הציטוט המופיע ברשב"ם מתגלה הן בתוכן הן בהסתמכות על הפסוק מישעיהו טז:יד. עובדות אלו מעלות את השאלה האם הכיר רשב"ם את פירושו של ראב"ע לתורה.¹

ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם, 1080-1160 לערך) ור' אברהם אבן עזרא (ראב"ע, 1089-1164) נחשבים לגדולי פרשני הפשט בימי הביניים. פירושו של רשב"ם למקרא מייצגים את שיא פרשנות הפשט של 'אסכולת הפשט' בצפון צרפת. אמנם ראב"ע כתב את רוב פירושו למקרא בארצות הנוצרים, אך פירושו מייצגים את פאר פרשנות הפשט הספרדית. הזיקה בין שני פרשני פשט אלה העסיקה את המחקר שנים רבות. רשב"ם אינו נזכר בשום מקום בכתבי ראב"ע, וראב"ע אינו נזכר בשום מקום בפירושו של רשב"ם הנמצאים בידינו. החל במאה ה"ט עסקו חוקרים

* פרופ' יהונתן יעקבס, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן.

1 זהו נוסח מקוצר של מאמרי "Does Rashbam's Commentary on the Torah Acknowledge the Commentaries of Rabbi Abraham Ibn Ezra?" JJS 61,2 (2010), pp. 291–304. במאמר המלא ימצאו המעוניינים דיון נרחב יותר וכן הפניות מפורטות למחקרים קודמים בנושא.

2 ראו: אליעזר מרגליות, "היחס שבין פירוש הרשב"ם לפירוש ראב"ע על התורה", ספר אסף - קובץ מאמרי מחקר, ירושלים תשי"ג, עמ' 358–360, וביתר הרחבה: איתמר כסלו, "הפשטות המתחדשים בכל יום" - פירושו הקצר של ראב"ע לתורה כמקור לרשב"ם בפירושו לתורה", תרביץ עט (תשע"א), עמ' 413–438.

ויש מפרשים ואחרי כן שלח לה נדוניתה, כדכתיב "ויתנה שילוחים לבת פרעה" (כך במקור: "ויתנה שִלְחִים לְבַתוֹ") (מל"א ט:טז). ונראה הוא פשט, שלא מצינו מקראות בעניין זה. אלא קודם ששלחה יתרו לה ולבניה במדבר, היה לו לכתוב למעלה אחרי פרשת "דמים למולות" (שמ' ד:כד-כו): "ואחר כך חזר משה ושילחה אצל אביה לה ולבניה, דוגמת 'וְחָם הוּא אָבִי כְנָעַן' (בר' ט:יח).

פירוש זהה לפירוש השני המופיע ברשב"ם ניתן למצוא אצל ראב"ע:

אחר שלוחיה – יש אומרים אחר ששלחה אל בית אביה מדרך מצרים. ויש אומרים שנתן לה גט. ורבי ישועה אמר ששלוחיה הוא דורון ומנחה, כמו "שִלְחִים לְבַתוֹ" (מל"א ט:טז), והטעם: אחר ששיגרה דְרוֹנָה. וזה קרוב אלי.

הדמיון בין פירושו של ישועה ובין הפירוש האנונימי המופיע ברשב"ם הוא הן בתוכן הן בפסוק המצוטט להוכחת הפירוש. רשב"ם לא נחשף לפירושי הקראים שנכתבו בשפה הערבית, ולכן סביר להניח שראה את הפירוש אצל ראב"ע. בניגוד לכל המקרים הקודמים, במקרה זה ציטט רשב"ם את הפירוש האנונימי לא מתוך התנגדות וויכוח אלא מתוך הסכמה ואימוץ.

הנתונים שהוצגו כאן מסייעים לנו לתארך בצורה מדויקת למדי את הזמן של כתיבת הפירוש לתורה על ידי רשב"ם.

על מועד חיבורו של ראב"ע וסדרם יש בידינו נתונים מדויקים למדי. לענייננו חשובים הפירוש הקצר לתורה, שפורסם בלוקא שבאיטליה בין השנים 1142-1145, והפירוש הארוך לתורה שפורסם ברואן שבצפון צרפת בין השנים 1155-1157. ההנחה המקובלת היא שכאשר כתב ראב"ע את הפירוש הארוך הוא הכיר כבר את פירוש רשב"ם והתייחס אליו. אם נסתמך על הראיות שהוצגו לעיל מתברר, שכאשר כתב רשב"ם את פירושו הוא הכיר כבר את הפירוש הקצר של ראב"ע. סביר להניח אם כן שפירושו של רשב"ם נכתב בטווח השנים שבין כתיבת שני פירושו של ראב"ע, דהיינו לאחר 1145, אך לפני 1155.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדיבור, וגד אינו יכול להיות לשון 'גדוד' בלא כפילות של שני דלתיו.

רשב"ם התייחס בצורה אנונימית לפירוש אלטרנטיבי ('והמפרש'), ודחה אותו. פירוש זה נמצא אצל ראב"ע על פסוק זה: "וטעם גד – גדוד, כי יש לה גדוד בנים". ראב"ע ידוע כמדקדק גדול, אך רשב"ם לא קיבל במקרה זה את פירושו ונימק את התנגדותו בהרחבה.

2. בפירוש על בר' מד:ה כתב רשב"ם:

"והוא נחש ונחש בו" – יש לומר שהיה מראה עצמו לעיניהם כידוע ענינים על ידי קסם ונחש, ושמה בכוס היה קוסם. ויש מפרשים חכם כמותו ינחש על הכוס מי גנבו ממנו לפי שכתוב לפנינו 'כי נחש ינחש איש אשר כמוני', ואין כתוב שם ינחש בו.

רשב"ם הציע שני פירושים לפסוק. לפי הפירוש הראשון, "נחש בו" – בכוס, הכוס מסייעת לחשיפת הגנבים. לפי הפירוש השני, "נחש בו" – על הכוס, אך הכוס אינה מסייעת לחשיפת הגנבים. גם ראב"ע הציע מספר פירושים לפסוק, ובין השאר כתב בשם ר' יונה אבן ג'נאח:

ויאמר ר' יונה כי פי' 'בו' – בעבורו, וכן הוא טעמו, והוא ישאל למנחשים בעבורו, גם כי נחש ינחש, כי איש כמוני יש לי מנחשים.

פירוש זה זהה לפירוש השני שצוטט על ידי רשב"ם. ההנחה המקובלת היא שספרי ריב"ג שנכתבו בערבית לא היו בידי רשב"ם. לפיכך סביר להניח שרשב"ם התייחס לפירוש המופיע אצל ראב"ע.

3. בפירוש על בר' לח:ד כתב רשב"ם:

"בַּפֶּתַח עֵינַיִם" – בשער של פרשה דרכים שהכל עוברים ונראים לעינים דרך שם. והמפרשו שם עיר, טועה, שהרי כתוב לפנינו "הוא בְּעֵינַיִם" (להלן כא), ואילו היה שם עיר, היה לו לומר 'בְּעֵינַיִם', הבי"ת - חטף, שלא מצינו שיאמר בביתאל, ביריחו, בירושלים.

גם כאן ניתן להצביע על פירוש ראב"ע כעל המקור האנונימי של רשב"ם: "בַּפֶּתַח עֵינַיִם – שם מקום". כאן, בניגוד למקרים הקודמים, יש מקור גם בחז"ל לפירוש האלטרנטיבי שהביא רשב"ם: "ר' חנין א"ר מקום הוא ששמו עיניים וכן הוא אומר תפוח והעינים" (בבלי סוטה י ע"א). ברם, דומני שהניסוח המופיע ברשב"ם מעיד על כך שהוא לא התייחס לדברי חז"ל. כאשר רשב"ם התייחס לחז"ל הוא השתמש בצורה שיטתית בלשון "חכמים" או "רבותינו", ולא בלשון סתמית "והמפרשו". גם הניסוח החרף "והמפרשו ... טועה" אינו מתאים ליחסו של רשב"ם לדברי חז"ל. על כן סביר להניח שרשב"ם לא התייחס כאן לדברי חז"ל (שאולי נעלמו ממנו באותו רגע), אלא לדברי ראב"ע.

4. להלן מקרה שבו ייתכן שרשב"ם התייחס לפירוש של הפרשן הקראי ישועה המצוטט על ידי ראב"ע. בפירוש לשמ' יח:ב נאמר:

"אחר שלוחיה" – לאחר שהחזירה ושילחה משה ממצרים, שלא ראינו עד עכשיו שהחזירם לבית חמיו.